

PRAMEN ŘEKY ODRY NA STARÝCH MAPÁCH A DÍLO KARLA FERDINANDA SCHERTZE

Jiří GLONEK

Abstrakt:

Řeka Odra a její pramen trpěly přinejmenším do 2. poloviny 16. století značně nepřesným znázorněním reálného stavu. Posun nepřinesly ani práce Kusánského, Etzlauba, Waldseemüllera nebo Münstera. Jednou tak byl počátek Odry situován více na západ, podruhé naopak východně od správné oblasti. Revoluční zlom představuje až dílo Martina Helwiga z roku 1561. Ovšem také po tomto roce byl i nadále počátek Odry nezářídka zakreslován zcela chybně (Fabricius) či nepřesně (Komenský). I proto Helwigův zářes posunul kvalitativně dále až roku 1692 G. M. Vischer a záhy především J. Ch. Müller. Tehdy (1714/1715) se také Odra a její pramen dočkaly vůbec prvního zpracování v literárním díle z pera Karla Ferdinanda Schertze.

Klíčová slova:

řeka Odra, pramen Odry, Oderské vrchy, staré mapy, Martin Helwig, Jan Amos Komenský, Georg Matthaeus Vischer, Johann Christoph Müller, Karel Ferdinand Schertz

Řeka Odra, jakož evropský veletok, musela v minulosti vzbuzovat přirozený zájem, který se projevil i na starých mapách. V průběhu staletí tak došlo k pozoruhodnému, avšak přirozenému vývoji ve způsobu správného zaznačení vlastního pramene či pramenné oblasti této „národní“ slezské řeky. Patrně nejstarší vyobrazení Odry, a tudíž i jejího pramene můžeme nalézt na mapě sestavené na základě údajů proslulého starověkého geografa Claudia Ptolemaia. Ostatně z ptolemaiovské předlohy následně vycházel bezpočet kartografů. I přes několikrát zaznamenané snahy o modernější a přesnější pojetí v zákresu Odry a jejího pramene lze konstatovat, že významný posun nepřinesly ani početné aktualizované reedice tzv. ptolemaiovských atlasů z 15. a 16. století, takže významný progres nepřinesla ani mapová díla spojená např. s osobami Mikuláše Kusánského, Erharda Etzlauba, Martina Waldseemüllera nebo

Sebastiana Münstera. Jednou je tak počátek Odry situován více na západ, podruhé naopak východně od správné oblasti. Revolučním zlomem v kartografickém zobrazení Odry a hlavně ve správném zachycení jejího pramene je až dílo Martina Helwiga (1516–1574) z roku 1561. Právě Helwig na své mapě o přibližném měřítku 1 : 560 000 jako první situoval pramen Odry správně, takže její horní tok nezaměnil s jinými. Pramennou oblast tak nelokalizoval ani do Moravskoslezských Beskyd, ba ani někam do moravsko-českého (potažmo kladského) pomezí, nýbrž pramen poměrně přesně položil do Oderských vrchů. Navíc k obvyklému zákesu neopomenul přiřadit zvláštní, byť jednoduchý, popis: *FONS ODERAE*. Samotný pramen se u Helwiga nachází na moravsko-slezském pomezí v těsné blízkosti Jívové (*Giebe*), přičemž je situován východně a zhruba na stejné rovnoběžné linii od tohoto sídla. Ovšem i po roce 1561 byl i nadále počátek Odry nezřídka zakreslován zcela chybně či nepřesně. Například na první samostatné mapě Moravy Pavla Fabricia (1519–1589) z roku 1569 (dokončena byla již o rok dříve) vidíme Odru (*Oder fl.*) opět pramenit jihovýchodně od nejbližze zakresleného sídla v podobě Rožnova pod Radhoštěm (*Rosznow*) v Moravskoslezských Beskydech.

Právě přejímání rozdílných původních předloh způsobovalo zmatky i v produkci slovných kartografů. Konkrétně Abraham Ortelius (1527–1598) zcela paradoxně zakresloval pramen Odry dvojace, aniž by zřejmý rozpor (na rozdíl od G. Mercatora) odstranil. Vycházel-li u svých map z Helwigovy mapy Slezsky, pak se pramen objevil ve správné oblasti. Avšak na jeho mapách Moravy, kdy byl kartografický obraz přebírán od Fabricia, přežíval chybný zákes dlouho do 17. století.

Je pozoruhodnou okolností, že v otázce co možná nejpřesnějšího zakreslení pramene řeky Odry Helwiga nepřekonala ani o šest desetiletí mladší druhá původní mapa Moravy J. A. Komenského z roku 1624 (v měřítku 1 : 480 000 podle zeměpisné sítě).¹ Komenský narozdíl od Fabricia celkem správně označil horní tok Odry, avšak samotný její pramen sice klade na moravskou stranu historických hranic mezi Moravou a Slezskem, leč v našem sledovaném případě překvapivě nepřesně mezi sídla Budišov nad Budišovkou (*Bautsch*), Potštát (*Bodenstatt*) a Spálov (*Span*).² I Komenský neopomenul pramen Odry

¹ K mapě zevrubně např. DRÁPELA, Milan V., *Vývoj moravské kartografie*, Brno 1994 (habilitační práce).

² Pramen je situován uprostřed pomyslného trojúhelníku, jehož vrcholy tvoří zmíněná sídla.

(*Odera flu.*) samostatně doplnit o text *Oderae fons*.³ Zdá se tedy, že Komenský oproti Helwigovi nedisponoval přesnějšími údaji, o něž se mohl opřít, tudíž položil počátek Odry zhruba o 15 km severovýchodněji. Přesto Komenský na své mapě nesrovnatelně lépe zachytil obecnou říční síť než jeho předchůdce P. Fabricius.⁴

Snad ještě více zarážející je zakresl. pramene Odry na mapě Jonase Sculteta (1603–1664). Scultetus během druhé čtvrtiny 17. století postupně vypracoval na osm nových map. Jednalo se o dvě přehledné mapy, zobrazující Slezsko a samostatně Dolní Slezsko, dále pět map slezských knížectví a v neposlední řadě i první samostatnou mapu Kladska (1625). Autorské originály se nám bohužel nedochovaly. Scultetovo dílo tudíž známe jen zprostředkovaně z kopií nizozemských kartografů, kteří příslušné mapy včleňovali do svých atlasů. Nás zajímá především Scultetova přehledná mapa Slezska v měřítku 1 : 1 040 000, která se poprvé roku 1636 objevuje v atlasových kompendiích J. Hondia a J. Janssonia. Ani zde se totiž nedočkáme prakticky žádného progressu, neboť Scultetus zaznačil pramen, zvýrazněný kolečkem a nápisem *Fons Oderae*, prakticky totožně jako Komenský.

Kvalitativního posunu se pramen Odry, co do přesnosti zakreslu, dočkal až roku 1692 prostřednictvím v pořadí třetí samostatné původní mapy Moravy, jejímž autorem byl Georg Matthaeus Vischer zvaný Tyrolský (1628–1696).⁵

Vischer na své mapě o průměrném měřítku 1 : 187 660 patrně zúročil mj. i poznatky z vlastního terénního pozorování, což se příznivě odrazilo i v zakreslu řeky Odry a jejího pramene. Byť i on se nevyvaroval při jinak poměrně detailním znázornění vodopisu řady nesrovnalostí a omylů, kdy např. řeku Bystřici (levobřežní přítok Moravy) zachycuje pouze v jejím horním toku, načež se zakresl. u Hrubé Vody (*Gutwasser*) nepochopitelně vytrácí. Snad to můžeme přičíst na vrub špatně přenesené původní kresbě do tiskové matrice měděných desek, což provedl jinak zdatný mědirytec Johann Tscherning (1652–1732).

Ačkoli i Vischerovo znázornění řeky Odry a jejího počátku není dokonalé, tak nepochybně překonává všechny výše zmíněné předchůdce. Do určité míry

³ Drápela tuto okolnost ve výčtu popsáných pramenů překvapivě nezmiňuje. Viz DRÁPELA, s. 49.

⁴ Viz DRÁPELA, s. 49.

⁵ K mapě zevrubně např. DRÁPELA, s. 59–70; GRIM, Tomáš, Výtisk Vischerovy mapy Moravy z roku 1692 v Zemském archivu v Opavě, v pobočce v Olomouci, In: *Historická geografie*, 2003, roč. 32, s. 103–106; KUCHAR, Karel, *Vývoj mapového zobrazení území Československé republiky*, I. díl: *Mapy českých zemí do poloviny 18. století*, Praha 1959, s. 39–42.

se mu vyrovná snad jen Helwig. Oproti němu je mapa podrobnější. Tudíž můžeme sledovat i nejhornější část toku a jeho průběh takřikajíc detailněji. Zákres nejhornějšího úseku od města Odry v základních obrysech dodržuje realie (např. naznačení charakteristického lomení toku u dnešních Starých Oldřůvek), avšak při bližším rozboru zjistíme řadu anomálií. Vischer např. takřka vůbec nezohledňuje systém přítoků a i celkové uspořádání sídel okolo horního úseku Odry zdaleka neodpovídá skutečnosti. Řada sídel je v mapě umístěna zcela chybně (např. Velká Stělná – *Walterstorf*; Milovany – *Milbes* aj.). Jindy je naopak lokalizace velmi realistická, ale autor či rytec jednotlivá sídla nedopatřením zaměnil (viz dvojice Barnov – *Bernhau*; Spálov – *Sponau*). Sledujeme-li konkrétní sídla jimiž Odra v počátcích svého putování protékala či je bezprostředně míjela,⁶ pak vidíme správně položenou Novou Ves nad Odrou (*Oderberg*), Rudoltovice⁷ (*Rudolsau*), Vojnovice (*Kriegsdorf*), Starou Vodu (*Altwasser*) se schematickou, leč snad poměrně realistickou kresbou poutního chrámu sv. Anny a sv. Jakuba Většího před jeho přestavbou z konce 17. století. Naopak chybně situoval Vischer Velkou Stělnou (*Walterstorf*), Olejovice (*Ollstatt*) a Keprtovice (*Gepershau*), přičemž jmenovaná sídla položil na opačný (tj. pravý) břeh Odry. Samotný pramen potom, stejně jako Helwig, Komenský a Fabricius, zvýraznil nápisem *Fons Oderae* a položil ho mezi vsi Varhošť (*Haslich*) a Jestřabí (*Habich*), takže v tomto ohledu se dopustil jen malé nepřesnosti, neboť pramen se skutečně nachází na staré hranici katastru zaniklé obce Varhošť. Avšak druhou (katastrálně sousední) obcí není SZ položené Jestřabí, nýbrž JV situovaná ves Kozlov, která ale v mapě chybí. Navíc Vischerův zákres pramene je v celkovém kontextu položen nikoli jižně od Města Libavá, ale chybně na JZ, kam se tok pod zaznačenou lokalitou *Oderberg* najednou mylně výrazně stáčí.⁸

Vlivem vnějších okolností se Vischerova mapa stala prakticky neznámou, takže z ní nevzešly ani žádné deriváty, běžné u jiných původních map.⁹

Dozajista k tomu přispělo i poměrně brzké vydání v pořadí čtvrté původní mapy Moravy Johanna Christopha Müllera (1716). Müller s pověřením císaře

⁶ Musíme zde mluvit o minulosti, neboť uvedená sídla po roce 1946 zanikla, jelikož se pramená oblast nachází uvnitř Vojenského újezdu Libavá. K tomu blíže GLONEK, Jiří, *Zaniklá sídla Vojenského újezdu Libavá*, Ostrava 2007.

⁷ Ty jsou sice oproti reálu položeny poněkud chybně proti proudu nad (nikoli pod) Vojnovice, nicméně celkově je toto sídlo zasazeno do mapové výplně správně.

⁸ Toho si všiml již Karel Kuchař: KUCHAŘ, *Vývoj mapového zobrazení*, I. díl, s. 41.

⁹ Okolnosti mj. vysvětluje DRÁPELA, s. 69.

Josefa I. mapoval území Moravy od léta 1708 a práce v poli trvaly až do roku 1712. Následné revize však její tisk pozdržely, takže po konečném opravení definitivní verze byly elaboráty podstoupeny roku 1716 brněnskému rytci Johannu Christophovi Leidigovi, takže první náklad se stihl vytisknout ještě téhož roku. Díky císařskému privilegii nesměla být tato čtyřlístová tzv. stavovská mapa v přibližném měřítku 1 : 180 000 po dobu deseti let dále nikým jiným rozmnožována.¹⁰

Podle císařského patentu se Müllerovi mělo dostat nejen podpory ze strany zemských stavů, ale dekret nařizoval všem vrchnostem, úředníkům a obyvatelům, aby mu na každém panství poskytli pomoc a zejména seznamy všech vesnic a osad. Müller, jehož dílo tvořilo až do počátku 19. století základ k četným derivátům map Moravy, tedy dosáhl oproti Vischerovi (obě díla od sebe dělí zhruba dvě dekády) celkového logického progresu, a nepřímo tak odsoudil Vischerovu mapu téměř k zapomnění. Morava se díky Müllerovi, kterému se dostalo veledůležitě a naprosto stěžejní podpory státu a samotného císaře, dočkala dosud nejpřesnějšího a nejpodrobnějšího mapování, což se muselo přirozeně odrazit i v zákredu Odry a jejího pramene. Císařské nařízení umožňovalo Müllerovi si od jednotlivých vrchností vyžádat dokonce průvodce znalé krajiny, kteří by jej mohli vést a vše potřebné mu ukázat.¹¹ Patrně i díky této pomoci dosáhl Müller ve věci správného zakreslení pramenné oblasti řeky Odry pozoruhodně přesného výsledku, když pramen položil na rozhraní katastrů (a zároveň tehdejších krajských hranic) obcí Varhošť (*Haslicht*) a Kozlov (*Kosslau*). I on neopomenul pramen Odry zvýraznit textem *Fontes Odrae – Prameny Odry*. Müller tedy v mapě očividně nepočítal s jedním pramenem, ale s několika zdroji, dohromady tvořícími počátek evropského veletoku. To ostatně odráží i příslušný zákras, na kterém vidíme celkem čtyři zdrojnice v podobě jakýchsi miniaturních rybníčků, z nichž vytékají inkriminované prameny (vpravo se potom nachází výše uvedený popis). Müller tudíž musel mít velice přesné informace přímo z terénu, neboť naprosto brilantně zachytil stávající situaci, kdy se na značně podmáčeném JV úpatí Fidlova kopce dalo jen stěží operovat jediným pramenem (viz níže).

V souvislosti s přesností zákrasu je pozoruhodné srovnání Müllerovy mapy, dále příslušného mapového listu I. vojenského mapování (na Moravě v letech 1763–1767) a současného stavu, neboť zde u kartografického zachycení pramenné oblasti jasně vidíme téměř totožný výsledek.

¹⁰ KUCHARŤ, *Vývoj mapového zobrazení*, I. díl, s. 42.

¹¹ *Ibid.*, s. 42.

Nyní je potřeba upozornit na patrně vůbec první hodnověrné a zejména samostatné literární dílo zabývající se Odrou a jejím pramenem z pera Karla Ferdinanda Schertze (zemř. 1723).¹² Právě Schertz přesně lokalizoval a popsal pramen Odry,¹³ přičemž jeho zájem lze spojit nejen s osobními pohnutkami. Schertz, mj. majitel spálovského panství ležícího nedaleko pramene Odry, působil jako právník a rada olomouckého biskupa Karla III. Lotrinského a kardinála Wolfganga Hannibala von Schrattenbach.¹⁴ Sepsání snad ovlivnily právě práce na tzv. müllerovském mapování Moravy, které probíhalo v letech 1708–1712. Byť jde pouze o hypotézu, je až zarážející časová souvztažnost dotyčných děl, neboť inkriminovaný spis s názvem *Laconismus Philologicus De Genuino Fontis Oderae Loco* vyšel tiskem roku 1715 ve Vratislavi u dědiců Baumannových skrze faktora Johanna Janckia. Avšak původní rukopisnou předlohu, deponovanou dnes ve sbírkách VKOL, autor dokončil již o rok dříve.¹⁵

Inkriminovaný rukopis je součástí poměrně obsáhlého konvolutu 29 děl z konce 17. a 1. poloviny 18. století. Až na poslední dvě vevázaná díla jde o tisky. Právě v závěru se vyskytují i dva rukopisy, jejichž autorem je Schertz. Lze se důvodně domnívat, že v obou případech jde přímo o jeho autograf. Zároveň je pravděpodobné, že všechna díla konvolutu byla společně svázána do jednoho svazku až po „příchodu“ do tehdejší Lycejské knihovny v Olomouci

¹² Práce Caspara Schneidera (1622–1705), německého historika, hofmistra v Querfurtu, rektora a starosty v Domnitzsch, z roku 1689 v tomto směru není relevantní. Jeho spis *Gründlich und genau durchsuchter Oderstrom, worbey Dessen erster, wiewol geringer Urprung [...]*, vydaný zmíněného roku Leonhardem Loschgem v Norimberku, je totiž pouhým topografickým výčtem a popisem sídel, kterými Odra povětšinou protéká, a sice od místa svého zrození až do ústí v Baltském moři. Schneider se sice v úvodu zmiňuje i o pramenu, ale při jeho popisu dozajista vychází především z Komenského mapy Moravy, a nikoli z vlastního pozorování. Přesto jde o zajímavého autora, který se obdobně věnoval i Rýnu (Norimberk, 1686) a Labi (Norimberk, 1687).

¹³ I když známe celou řadu autorů (Adam Brémský, Dubravius, Henelius aj.), kteří se o pramenu zmiňují (obvykle jen letmo), tak nikdo se jím podrobně nezabýval jako Schertz. Přitom i zde došlo ve věci lokalizace k rozdělení na dva tábory, které pramen řeky umísťovali do beskydské oblasti nebo správněji k městům Odry, Nový Jičín a Moravský Beroun.

¹⁴ K 24. červnu 1720 se tituluje jako „Karel Ferdinand ze Schertzu na Spálově, Mladecku a Dešněm, rada biskupa olomouckého a přisedící lesního práva v markrabství Moravském, rada knížete Opavského a Krnovského a přisedící zemského práva knížectví Opavského“. Viz Zemský archiv v Opavě, fond Urbariální komise slezská, Opava – listiny, statek Jezdkovice a Hradecko, inv. č. 563.

¹⁵ Tisk i rukopisná předloha se nacházejí ve Vědecké knihovně v Olomouci – viz sign. 35.680 a 33.485 (rkp.).

v rámci rušení klášterů a jejich knihoven za Josefa II.¹⁶ Tedy nejdříve někdy na konci 18. století, čemuž mj. typově odpovídá i polokožená vazba z tvrdé lepenky potažené mramorovaným papírem, kdy je bílá kůže aplikována pouze u hřbetu a nárožnic.¹⁷

První Schertzův rukopis o 19 listech s názvem *Die Ehrerbiethigste Erwögunq Des Herrlichsten Sinnbild und Stattlichsten Wahl-spruchs Ihre Heheiligten Mayestät Caroli VI. Römischen Kayssern* je datován chronogramem do roku 1718. Tato oslavná „Uctivá úvaha“ nad „nejvelkolepějším symbolem a státním heslem“ císaře Karla VI. se narozdíl od jiných Schertzových pojednání podle všeho nedočkala vydání tiskem. Nás však zajímá vůbec poslední dílo konvolutu. Jeho úplný název, uplatněný při vydání tiskem roku 1715, zní *Laconismus Philologicus De Genuino Fontis Oderae Loco, Sitúque Caroli Ferdinandi De Schertz, ceu Fluminis Accolae. Aerae Salutí ferae ubi Mars De CresCebat, paX reVehebat opes*, což lze volně do češtiny přeložit jako Stručné učené pojednání o pravém místě a poloze řeky Odry, jakož i o sousedech řeky. Za blahodárné éry, kdy Martovi ubývaly síly a míru se navracely.¹⁸

Již z názvu je patrné, že nejde pouze o prvoplánový popis pramene, nýbrž o vybroušené pojednání v duchu košaté barokní literatury. V případě rukopisu jde o 26 zaplněných listů, přičemž tisková podoba zabrala 36 stran a další dva listy (viz počáteční frontispis a závěrečné imprimatur z 1. května 1715). Schertz své dílo precizně strukturoval na několik částí, avšak samotný počátek ozvláštnil alegorickým mědirytinovým frontispisem tradičně umístěným před vlastní titulní list. Jeho podobu navrhl nepochybně sám autor¹⁹ (byť byl při tom snad ovlivněn jinou múzou), načež ji neznámý mědirytec s drobnými úpravami přenesl na tiskovou desku. Frontispis znázorňuje zvlněnou krajinu

¹⁶ K tomu blíže viz GLONEK, Jiří – KRUŠINSKÝ, Rostislav, Klášterní knihovny v Olomouci a jejich rušení za Josefa II. In: *Olomoucké baroko. Výtvarná kultura let 1620–1780, svazek 3 – Historie a kultura*, Olomouc 2011, s. 143–159.

¹⁷ Výše nastíněnou cestu do dnešní VKOL potvrzuje i ojedinělý provenienční přípisek *Mon[aste]rij Wellehrad*: u jednoho z děl (sign. 33.469), neboť i vybraná část této známé cisterciácké knihovny byla přesunuta do Olomouce. U prvního díla konvolutu se rovněž objevuje na rubu titulního listu staré vlastnické razítko Univerzitní knihovny v Olomouci užívané asi od roku 1773. Je však otázkou, odkud se do VKOL dostaly Schertzovy rukopisy.

¹⁸ Rukopisné znění se mírně liší s ohledem na zakomponovaný chronogram v závěru názvu (u rkp. 1714).

¹⁹ Viz tužkou a následně perem vytvořený koncept v rukopise – zde však umístěný až za titulní list na lícovou stranu druhého folia.

s ojediněle rostoucími stromy. Z pod jednoho z nich vytéká řeka (tj. Odra), k jejímuž toku ubíhajícímu přesně uprostřed kompozice pádí okřídlený kůň (Pégasos, Pegas).²⁰ Vpravo od něj je nad tekoucí zárodek řeky vsazena páska s textem *Ad fontem* (K prameni). Při spodním okraji je zasazena další páska s citátem z Ovidiových Proměn: *Carpe viam! donec venias ad fluminis ortus* (Užij si cestu, dokud nedojdeš k prameni). Původní Schertzův náčrt se od tiskové podoby drobně liší v několika ohledech. Na jeho konceptu vidíme vlevo nahoře slunce, které rytec zcela vypustil. Naopak potlačil u Schertze více stromy, stejně tak i keři osazenou oblast kolem pramene. Kvůli celkové vyváženosti kompozice rovněž zvýraznil krajinný reliéf.

Vlastní text pojednání zahajuje Schertz několika biblickými citáty a citáty z děl antických klasiků (např. Tacitus), které se nějakým způsobem vážou ke zvolenému tématu, tedy k řece Odře. Můžeme říci, že jde, obrazně řečeno, o jakýsi předkrm (viz nadpis *Promulsis*) mající za úkol podráždit smysly čtenářů a upoutat jejich zájem.

Schertz dále důmyslně rozdělil své pojednání do dvou bloků na tzv. *Effamen* (= teze, výrok či tvrzení) a *Corollarium* (= přídavek), přičemž jim ještě předchází pasáž uvozená nadpisem Praefamen s podtitulem Propinans axiomata de Fontibus in genere, Ansámq; Thyrsúm; lucubrationis istius affundens = Předmluva připíjející na tvrzení o pramenech obecně a vlévající do této práce jak podnět tak i nadšení.

Za ní již následují pečlivě řazené části čítající pět tezí (*Effamen*) a po nich rovněž pět přídavků (*Corollarium*). Zde je jejich výčet:

Effamen I.

Notationem Oderae enuntians = Výrok [promluva] vyzrazující etymologii [názvu] Odry.

Effamen II.

Monstrantes fontem Oderae, atat erroneé, Authores recensentur; confutánturq = Jsou probíráni a vyvraceni autoři udávající pramen Odry, avšak mylně.

Effamen III.

Ponens ob oculos verum ac genuinum Fontis Oderae locum = Výrok (promluva) kladoucí před oči pravý a přirozený pramen Odry.

²⁰ Pégasos byl mj. vnímán jako symbol bystrosti ducha, tvůrčího zanícení a básnického nadání. Schertz ho patrně spojil s Odrou i kvůli tomu, že po úderu jeho kopyta měl na hoře Helikónu v Boiótii dle antické tradice vytrysknout pramen Hippúkrené (čili koňský pramen) zasvěcený Múzám. NEŠKUDLA, Bořek, *Encyklopedie řeckých bohů a mýtů*, Praha 2003, s. 178.

Effamen IV.

Prodens actus reflexox Philologicos contuentis Peripheriam, seu locum Fontis Oderae = Výrok (promluva) vybíhající k učeným úvahám toho, jenž pozoruje okrajovou část neboli místo, kde pramení Odra.

Effamen Ultimium [V.]

Promens Corollaria Juridica ex Jure Publico Romano-Germanico = Výrok (promluva) rozvíjející právní obdarování na základě veřejného práva římsko-německého.

Corollarium I.

Discutitur: Odera flumen publicum sit, an privatum? = Rozvažuje se, zda je Odra řekou veřejnou nebo soukromou?

Corollarium II.

Qualianam Regalia circa Oderam Navigabilem, eóq; Flumen publicum, Domini territoriales gerere adsoleant? = Jaká regalia dle obyčeje spravují zemští pánové v okolí splavné Odry, a tím řeky veřejné?

Corollarium III.

Quid observandum? Ubi Odera inter duo teritoria delabitur = Co je třeba sledovat? Kde se Odra ocitá mezi dvěma územními celky.

Corollarium IV.

Utrum Odera terminet Fines Germaniae? = Zda Odra vymezuje hranice Německa?

Corollarium V.

Quisnam Oderae Navigabilitati de Jure intendant? = Kdo si dělá z právního hlediska nárok na splavnost Odry?

Schertzův text je doslova protkán odkazy na nejrůznější prameny, což ukazuje nejen na autorův přehled a celkovou erudici, ale zejména na skutečnost, že ke všem citovaným dílům měl patrně přímý přístup. Kromě jiných tak čerpá údaje z Kroniky Slovanů saského historiografa Helmolda (cca 1120–cca 1177), ze Silesiographie slezského geografa a historika Nicolause Henelia (1582–1656), z kroniky Adama Brémského, z díla Republica Bohemiae Pavla Stránského (1583–1657), dále z Historiae Regni Bohemiae Jana Dubravia (cca 1483–1553) nebo z Gründlich und genau durchsuchter Oderstrohm Caspara Schneidera (1622–1705). Samozřejmě nemohl opomenout ani Plinia, Ptolemaia, Tacita, Senecu či Ovidia. Zmiňuje se i o mapě Moravy Jana Amose Komenského a podrobně znal jak Epitome historica rerum Bohemicarum Bohuslava Balbína, tak Mars Moravicus Tomáše

Pešiny z Čechorodu. V jiných pasážích zase odkazuje na práce Huga Grotia nebo na Aenea Silvia Piccolominiho. Schertz se přitom narodil od jiných neuchyluje jen ke slepému přebírání nashromážděných informací, ale snaží se i o jejich kritické zhodnocení a zařazení do kontextu, takže často upozorňuje na nesrovnalosti či omyly svých předchůdců.

V části Effamen III. Schertz zevrubně lokalizuje pramen východně od vesnice Varhošť (Haslicht), spadající tehdy do bystrického panství olomoucké kapituly, přičemž zmiňuje u pramene ležící vrch Sauberg. V dalších řádcích správně upřesňuje, že pramen je položen mezi již zmíněnou ves Varhošť a Kozlov (Koslau), načež se tok Odry vine k Nové Vsi nad Odrou (Oderberg). Schertz navíc popisuje samotné prameniště jako volné prostranství (louku) s několika buky, ale jinak beze stromů a bažin (sic!).²¹ Spisek se mimo jiné zmiňuje i o tom, že v místě pramene stál proslulý starobylý platan, tehdy již značně seschlý a celkově sešlý věkem, z nějž však již vyrůstal nový mladý strom. Dle Schertze byla kůra starobylého velikána, plnicího též důležitou orientační funkci hraničního stromu nejen mezi jednotlivými panstvími, zbrzděna nesčetnými zářezy se jmény výletníků a pocestných až z Brandenburska a Pomořan, což dokazuje, že místo pramene bylo již v dobách před sepsáním Schertzova díla ne zcela neznámé, jak by se mohlo zdát (s ohledem na komplikovanou historii správné lokalizace pramene). Schertz rovněž podotýká, že okolí pramene s mohutným platanem neslo široko daleko známý název „der schönen Urle“, který se ostatně následně objevuje i na některých mapách.²²

Summary:

The river Odra and its source were till the 2. Half of 16. Century very unclearly marked. Either works of Cusanus, Etzlaub, Waldseemüller or Munster didnt bring any improvement. One time was river source situated more to the west, another time more to the east. Revolutionary turn is work of the Martin Helwig from 1561. But after that was Odra's beginning still sometimes plotted totally wrong (Fabricius) or inaccurately (Komensky). Helwig's plotting was improved by G. M. Vischer (1692) and shortly after that by J. CH. Müller. From 1714/1715 is also first literary work about the

²¹ V pozdějších popisech se však vyskyt bažin (rašelinišť) a podmáčených ploch v bezprostředním okolí pramene zcela jasně objevuje. Blíže viz GLONEK, *Zaniklé obce*, s. 100–101.

²² Např. rukopisná kolorovaná mapa lesního revíru Varhošť o dvou sekcích z konce 18. století. Viz SOKa Olomouc, fond Archiv obce Varhoště O 1–271, inv. č. 20 (Mapa lesního revíru Varhošť).

river and its source : Karel Ferdinand Schertz - *Laconismus Philologicus De Genuino Fontis Oderae Loco.*

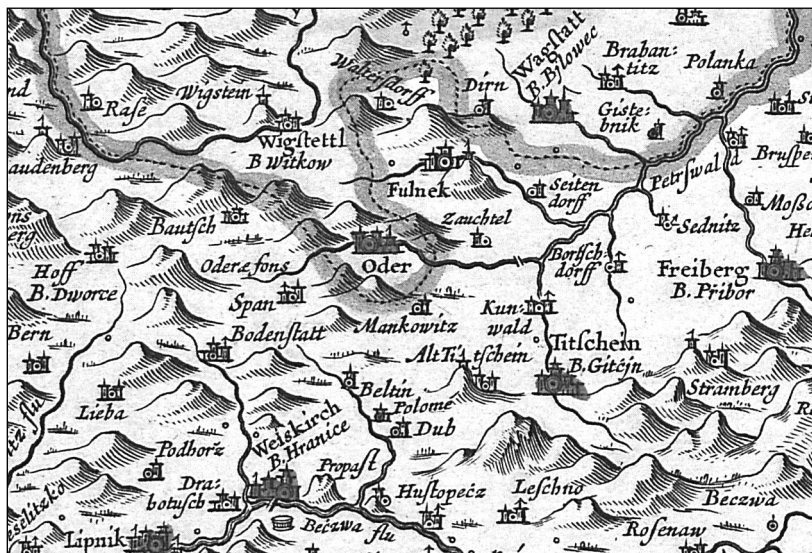
Key words:

the Oder river, the Oder spring, the Oder hills, old maps, Martin Helwig, Jan Amos Komenský, Georg Matthaeus Vischer, Johann Christoph Müller, Karel Ferdinand Schertz

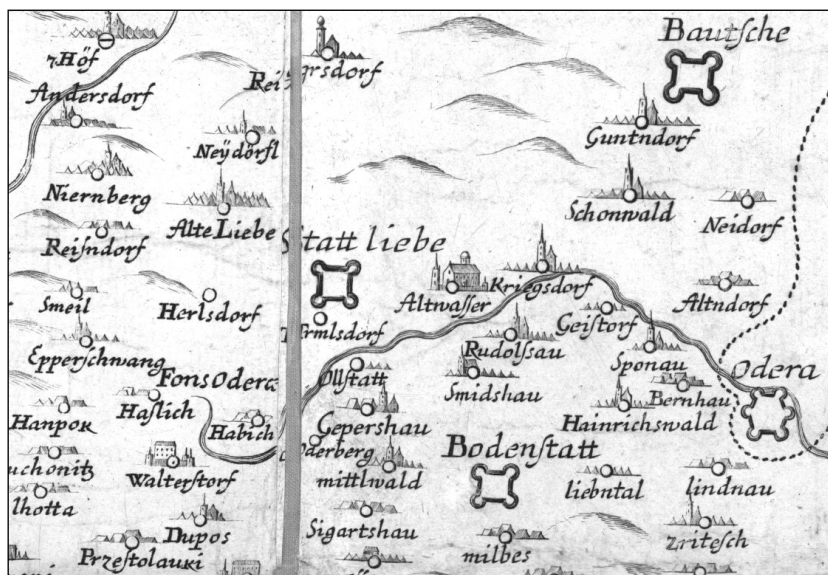

Obrázek č. 1: Helwigova mapa Slezska – vydání z roku 1685, výřez

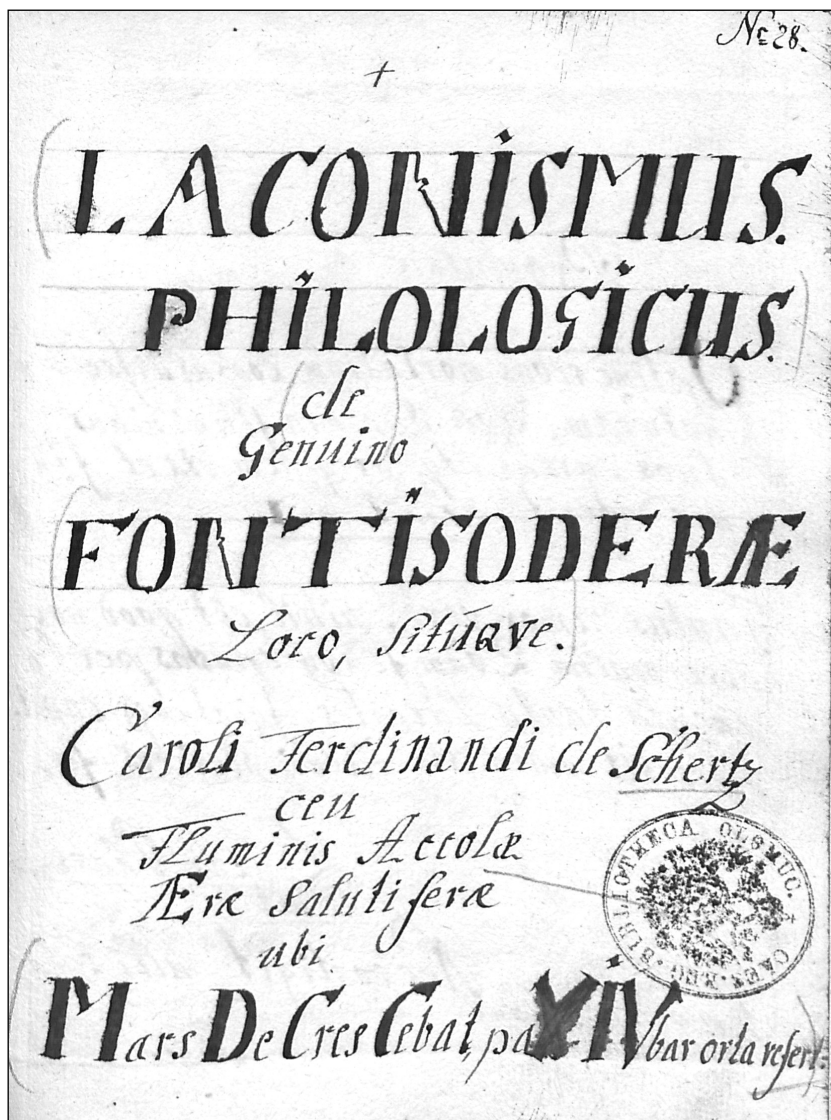
Obrázek č. 3: Derivát Komenského mapy Moravy – výřez

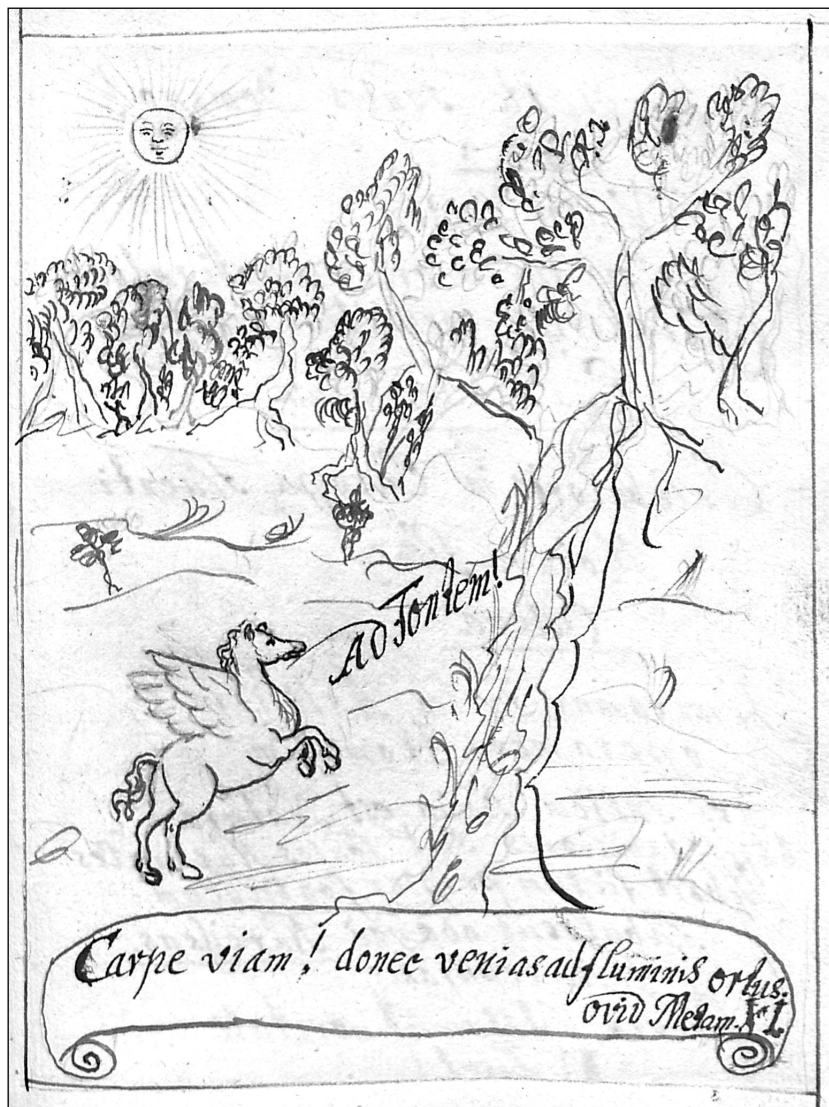
Obrázek č. 4: Vischerova mapa Moravy – výřez

Obrázek č. 5: Müllerova mapa Moravy – výřez

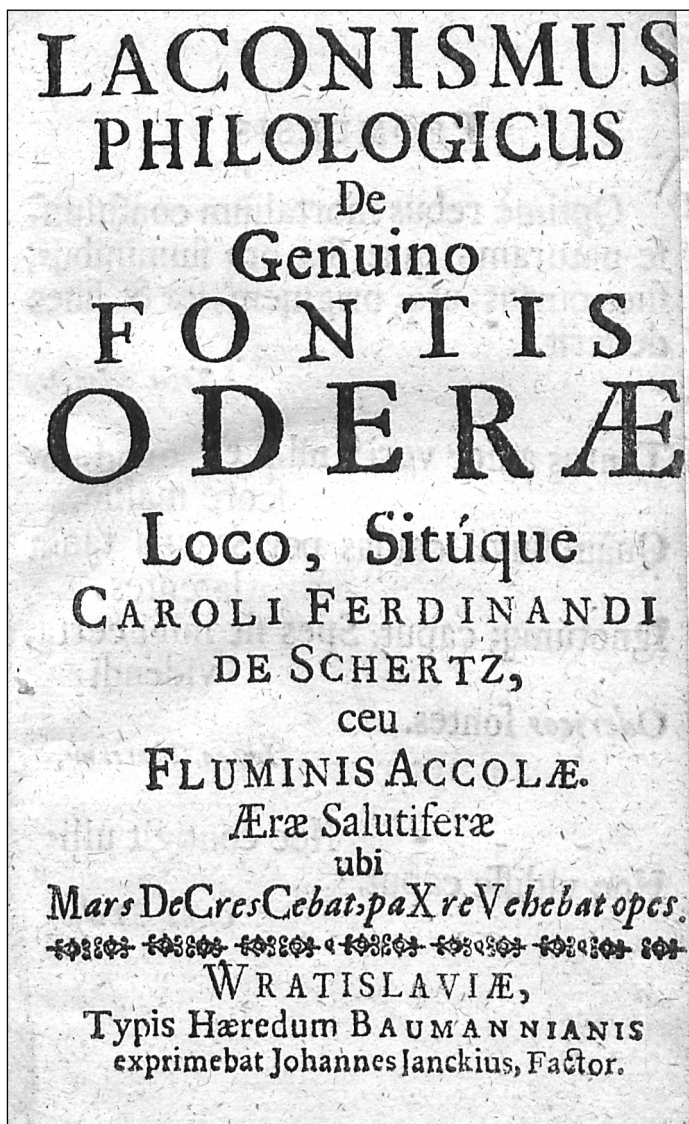

Obrázek č. 6: Rukopis Schertzova díla o Odře – titulní list

Obrázek č. 7: Rukopis Schertzova díla o Odře – frontispis

Obrázek č. 8: Titulní list tištěné verze Schertzova díla o Odře

Obrázek č. 9: Frontispis tištěné verze Schertzova díla o Odře